

КНИГОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ І. Я. ФРАНКА

Відомий український письменник І. Я. Франко плідно працював як журналіст, видавець, редактор. Дослідження книгознавчих аспектів його діяльності дасть змогу відтворити одну зі сторінок становлення та розвитку вітчизняної науки про книгу та книжкову справу.

Робота з книгою і для книги була невід'ємною складовою частиною діяльності письменника, втіленням у практику його програми, його «святої справи». В умовах цькування, переслідування, арештів, у скрутних матеріальних умовах І. Я. Франко торував новий шлях українській революційній демократичній журналістиці та книговидавничій справі. Питання теорії книги і видавничої справи, книгопоширення висвітлені в його численних рецензіях, статтях, листах. Основні з них: «Наука і її взаємини з працюючими класами», «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва», «Сочинения Глеба Успенского», «Говоримо на вовка — скажімо і за вовка», «Альманах чи газета (дискусія про спеціальне видання для жінок)», «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність», «Наше літературне життя в 1892 р. (Листи до редактора «Зорі»)», «Нове видання творів Міцкевича», «Жіноча бібліотека. Видає Наталія Кобринська», «Етнологія та історія літератури», «Принципи та безпринципність», листи до О. Пчілки (4.01.1886), А. Ю. Кримського (2.03.1894; 24.03.1896, 21.05.1896), Е. Ожешко (13.04.1884), М. П. Драгоманова (20.03.1885; 11.12.1885; 20.03.1885; 17.09.1886; 21.10.1884).

У великій статті «Наука і її взаємини з працюючими класами», що вийшла у 1878 р. у газеті «Ргаса», І. Я. Франко говорить про економічні та соціальні передумови виникнення друкарства, його прогресивну роль в історії людства. Він підкреслює, що «...жоден винахід не справив такого тривалого і потужного впливу на людство, як винахід друку». І далі: «Та погляньмо, в якому новому напрямку спрямував людську думку й освіту винахід друку, саме тому, що книжки, які досі були дуже дорогі, — стали доступні і людям менш заможним. Великі маси людей вже не могли довгий час бути виключені від участі в спільній розумовій праці, не могли зоставатися довго в ярмі рабської фізичної праці. Людська думка, розумовий розвиток, здобутки багатовікової боротьби і досліджень відтоді мали стати власністю всіх людей незалежно від походження, стану і маєтку. Нійбільший, найстрашніший для нижчих класів і досі найупертіше боронений привілей панів, князів і багачів — привілей розумової вищості, привілей більшого виховання, привілей глибокої думки, привілей науки, освіти, пізнання прав

оожественних і людських, — упав під ударами рухомої літери... Правда, до повного здійснення тої велетенської революційної думки, яка міститься в рухомій літері, було ще далеко, і навіть нині декому, хто вузько бачить простір, вона здається ще незмірно далекою. Але якщо ранок думки такий довгий — тим певнішу маємо надію, що сам день буде незрівняно довшим і прекраснішим» [3].

У цій статті І. Я. Франко називає ті ж передумови виникнення друкарства, що і К. Маркс, його точка зору щодо впливу цього винаходу на історію людства схожа з точкою зору основоположників марксизму. Це дає підставу вважати, що письменнику були знайомі думки К. Маркса і Ф. Енгельса про друкарство.

І. Я. Франко говорив, що кожне видання повинно мати своє обличчя, свою програму, певне коло читачів, бути ідейно-витриманим, політичним, класовим. Він різко засуджував так звані безпартійні газетки, «...бо редактор такої газети має, з одного боку, гострий меч в руках, який може стати на захист одиниць, а з другого боку, такі газети ширять лише бездіяльність, переливаючи з пустого в порожнє, маючи на оці лише «грошовий інтерес» [3].

В умовах класової експлуататорської держави перед прогресивними діячами завжди постає проблема організаційних компромісів при збереженні чистоти ідеології. В. І. Ленін у роботі «Дитяча хвороба «лівизни» у комунізмі» писав: «Неважливо бути революціонером тоді, коли революція вже спалахнула і розгорілась... Значно важче — і значно цінніше — уміти бути революціонером, коли ще нема умов для прямої, відкритої, дійсно масової, дійсно революційної боротьби, уміти відстоювати інтереси революції (по-пропагандистському, агітаційно, організаційно) в нереволуційних установах, а часто-густо і прямо реакційних, в нереволуційній обстановці» [1].

У статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва», листі до М. Драгоманова від 21 жовтня 1884 р. І. Я. Франко обґрунтовує можливість реалізації своєї програми створення прогресивних видань шляхом організаційно-практичних компромісів, але не поступаючись ідейними переконаннями.

Письменник розглядав книговидавничу справу як один з засобів демократизації суспільної думки, об'єднання одностудців на ґрунті служіння народу. У листі до М. Драгоманова 20 березня 1885 р., обґрунтовуючи план видання літературно-наукового політичного журналу «Братство», він пише, що бажав би «...вдоволювати давно почувану потребу в часописові, котра б громадячи в собі найкращі літературні і наукові сили нашої широкої Русі — України, служила б повним виразом літературно-наукової і суспільної роботи цілого нашого народу, старалась би приводити ту роботу в живий зв'язок такою ж роботою наших близьких і далеких сусідів на сході і заході Європи, а разом ставили б собі метою — по всіх частинах і окраїнах

нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання» [5].

Боротьба з допомогою друкованого слова за формування прогресивних політичних поглядів, наукового матеріалістичного світогляду висувала на перший план завдання формування читача. І. Я. Франко вважає, що його потрібно знати та постійно вивчати. У листі до Е. Ожешко (1886 р.) він подає вичерпну характеристику галицького читача-інтелігента, виділяючи соціальні, вікові ознаки. У фейлетоні «Наша публіка» (1888 р.) письменник виступає як дослідник-соціолог, застосовуючи власну методикку аналізу поняття «публіка» (читач), чого вона чекає від газет, що можуть дати їй письменники і журналісти [5]. І. Я. Франко вперше на Західній Україні, як у свій час М. Г. Чернишевський в «Современнику», проводить детальне дослідження передплатників «Літературно-наукового вісника».

Виступаючи проти обмеженості певних «людових писателів» — авторів книг для народного читання, письменник у статті «Кілька слів о тім...» виділяє ряд важливих соціально-психологічних характеристик читачів з народу. Він засуджує «популяризаторів», які намагаються подавати читачеві-селянину «прописні істини», нагадуючи про «всемогутність творця», «чудеса», бо народ може «здичавіти», попавши в «цілковитий матеріалізм». Одночасно І. Я. Франко розробляє принципи подачі матеріалу в книгах, розрахованих на читача-селянина. Точка зору письменника близька за змістом до класичної характеристики популярного стилю В. І. Леніна.

В умовах Австро-Угорщини реалізація програми формування та виховання демократичного читача пов'язана з розгортанням мережі адресних видань. Старанно вивчаючи читацькі інтереси, дбаючи про розширення кола читачів, І. Я. Франко сприяв появі багатьох нових видів видань, книжкових серій, бібліотек. І при цьому завжди виходив з політичних міркувань, соціальної значимості будь-якого твору друку. Складовою частиною його книгознавчої концепції була розробка методів оцінки, системи вимог до певних типів видань: наукового, навчального, бібліографічного, довідкового, художнього. Наукове видання, на його думку, тільки тоді корисне, коли воно будується на багатьох спостереженнях, глибокому вивченні матеріалу, фактів та їх систематизації, правильних висновках, ясній позиції автора. Основна риса бібліографічних видань, на думку І. Я. Франка, — їх повнота. Довідкова література потребує попереднього плану видання, складання до нього списку слів і термінів, визначення обсягу окремих статей, вибору явищ, фактів, про які мають подаватися відомості.

Письменник сформував, виділив і обгрунтував чіткі типологічні ознаки художніх творів різних видів: для дітей, молоді, дорослих. Основним критерієм популярності І. Я. Франко вважав соціальну функцію друкованого твору, його мобілізуючий і організуючий вплив серед певної групи читачів (дітей, жінок, селян). Розуміючи, що в умовах класового суспільства автора-

ми популярних книг будуть перш за все представники панівних класів, він дбає про їх виховання. У статті «Етнологія та історія літератури» письменник пише: «Більш освічені верстви йдуть уперед, створюють літературу для себе, часто гордо відмежовуючися від участі в ній темних і неписьменних верств. Але й ті темні верстви не позбавлені духовного життя, і вони вимагають духовної їжі і беруть її звідки можуть, перетравлюючи по-своєму ті крихти, які перепадають з учти їхніх старших братів. Коли ж ці старші брати відділяться надто великою прірвою від менших, впадуть у пересиченість і безплідність, тоді геніальні одиниці з-поміж них зв'язують знову порвані нитки, повертаються до темних мас і цими, колись свідомо чи несвідомо кинутими крихтами, перетвореними в традиції народу, насичують і зміцнюють свої духовні сили, творять справді народну літературу» [6].

Розробляючи принципи підготовки та видання популярних книжок, І. Я. Франко говорить про поєднання науковості з популярним викладом, серйозне, глибоке висвітлення теми без будь-якої спрощеності, вульгаризації. Тема повинна розкриватися послідовно (від простого до складного), доцільно використовувати матеріали, які б активізували думку читача, формували його як свідому, мислячу людину, спрямовуючи на шлях «поступу».

У творчому доробку письменника знаходимо висловлювання, окремі роботи, які стосуються поширення творів друку, пропаганди книги та читання. Він висуває ідею створення народних читалень, «відки би розходилися видання товариства між люди». [7]. У читальнях можна, на його думку, вести лекційну пропаганду, організувати спілкування читачів.

З метою кращого поширення творів І. Я. Франко організовує і книжоторгову рекламу. У всіх своїх періодичних виданнях він вміщував рекламні повідомлення. Інформація подавалася різними способами: назва видання і розгорнута рецензія; назва видання і коротка анотація; назва і вихідні дані видання; список видань, які пропонує певна книгарня (редакція), назва нових видань з адресою місця, де їх можна замовити.

Вид рекламної інформації залежав від типу видання, у якому вона вміщувалася. Наприклад, розгорнуті рецензії друкувалися у спеціальних літературно-бібліографічних розділах журналів «Життя і слово», «Літературно-науковий вісник».

І. Я. Франко практикував поширення частини тиражу видань «Громадський друг», «Молот» серед прогресивної інтелігенції, рятуючи видання від конфіскації, розсилав видання без обкладинок у бандеролях в обхід цензури до Росії. Викриття антидемократичної, морально розкладеної буржуазної преси письменник використовував як одну з форм пропаганди прогресивних творів друку. У фейлетоні «Наша публіка» він звертає увагу на «моральність», тобто ідейну спрямованість пропаганди та суспільну користь від вільного обміну думками і дискусій у пресі.

Одночасно з розвінчуванням буржуазної преси І. Я. Франко висував перед суспільством широку програму кардинальної перебудови існуючої преси, що було своєрідною підготовкою читача до появи нових демократичних видань, їх читання й осмислення.

Письменник вважає, що обов'язково потрібно враховувати не лише зв'язок «твори друку—читач», але і зворотний вплив народу, читачького середовища на творчість письменників і діяльність книговидавців. Наприклад, у рецензії на твори Г. Успенського він пише, що радив би «нашим інтелігентним людям усяких партій пильно читати сю книгу і вчитись з неї, як треба любити «найменшого брата», що і як для цього працювати і як дивитися на його життя, щоб розвиваючи та просвічаючи його, не забувати, що в його простому житті є багато такого, що не тільки гріх би ламати й нівечити, але противно, чого інтелегентним людям від простого робочого чоловіка, а особливо від селянина, хлібороба треба навчатися і набиратися» [9].

Таким чином, творчий доробок І. Я. Франка у галузі теорії і практики книжкової справи містить важливі положення про соціально-економічні передумови виникнення друкарства, прогресивну роль творів друку в історії людства, зокрема політичний, емоційний і естетичний вплив друкованого твору на читача, основні критерії творчості журналіста, видавця. Розроблені ним питання типології видань, оцінки творів, вимог до друкованих творів різних видів, пропаганди книги та читання є складовою частиною не лише його практичної діяльності, але й теоретичної спадщини.

1. *Ленін В. І.* Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Повне збір. творів. Т. 41. С. 77.
2. *Горбачов М. С.* Виступ на Всесоюзній нараді завідуючих кафедрами суспільних наук // *Комуніст України*. 1986. № 11. С. 5.
3. *Франко І. Я.* Наука і її взаємини з працюючими класами // Збір. творів: У 50 т. Т. 45. С. 29—30.
4. *Франко І. Я.* Дещо про нашу пресу. Т. 31. С. 179.
5. *Франко І. Я.* Лист до М. П. Драгоманова, 20 березня 1885 р. Т. 48. С. 528.
6. *Франко І. Я.* Етнологія та історія літератури. Т. 29. С. 282.
7. *Франко І. Я.* Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. Т. 45. С. 188—189.
8. *Франко І. Я.* Лист до М. П. Драгоманова, 18 листопада 1880 р. Т. 48. С. 257.
9. *Франко І. Я.* Сочинення Г. Успенського. Т. 28. С. 43.
10. *Франко І. Я.* Наша публіка. Т. 18. С. 89—97.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.86